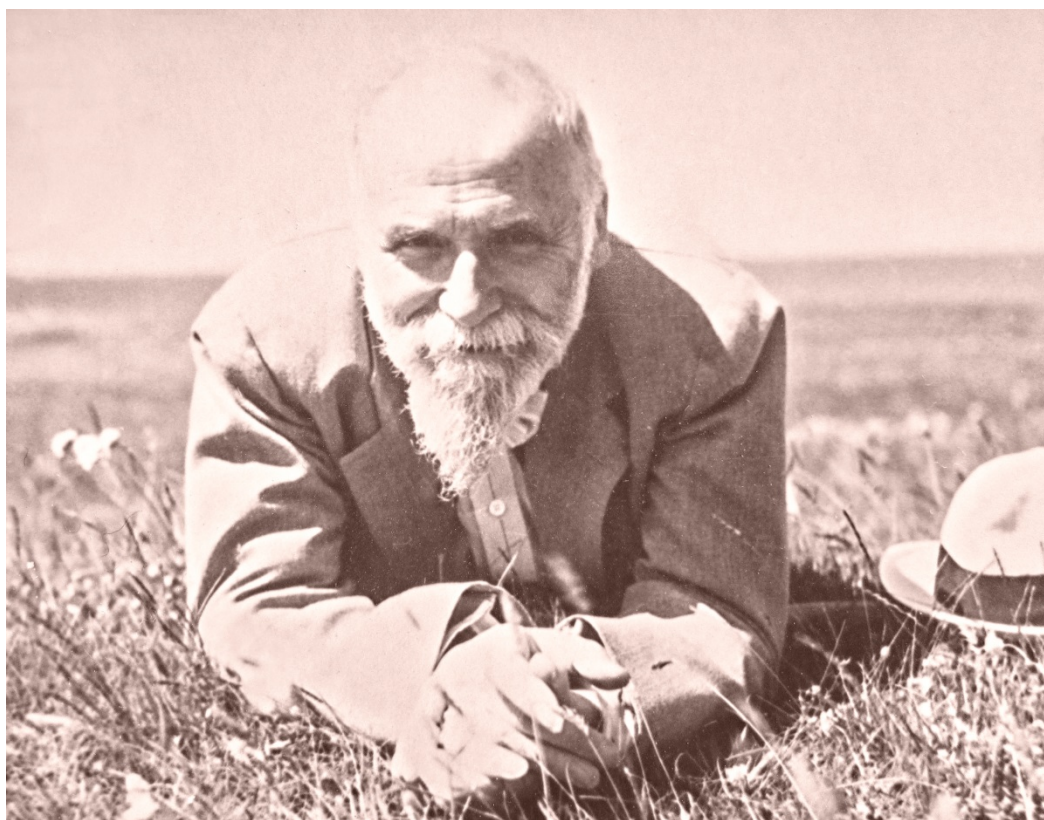

Een eeuw Kohnstamm Instituut

Hoe in onderzoek is voortgebouwd op het werk van
Philip Kohnstamm

SJOERD KARSTEN

CIP-gegevens KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Karsten, S. **Een eeuw Kohnstamm Instituut.**

Hoe in onderzoek is voortgebouwd op het werk van Philip Kohnstamm.

Amsterdam: Kohnstamm Instituut.

(Rapport 1024)

ISBN 978-94-6321-086-7

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Uitgave en verspreiding:

Kohnstamm Instituut

Roetersstraat 31, Postbus 94208, 1090 GE Amsterdam

Tel.: 020-525 1226

www.kohnstamminstituut.nl

© Copyright Kohnstamm Instituut, 2019

Met dank aan de Beeldbank van het Stadsarchief Amsterdam.

Inhoudsopgave

Een woord vooraf	1
Een onderwijsonderzoeker klapt uit de school	3
Het instituut van Kohnstamm: het Nutsseminarium	7
Het Nutsseminarium na Kohnstamm	15
Nog een onderzoeksinstituut in Amsterdam	19
Het Kohnstamm Instituut als voortzetting van het onderzoek op het Nutsseminarium	23
De ‘glorieuze’ jaren zeventig	25
Twee in een: het SCO	31
Een sterkere verbinding met de faculteit: SCO-Kohnstamm Instituut	39
Een BV: het Kohnstamm Instituut	49
Een terugblik	55
Verantwoording	59
Geraadpleegde literatuur	61

Een woord vooraf

Precies honderd jaar geleden accepteerde prof. dr. Philip Kohnstamm het ambt van bijzonder hoogleraar in de pedagogiek aan de Universiteit van Amsterdam, waarmee op dat moment een tweede leerstoel voor de pedagogiek in Nederland werd gevestigd. In zijn inaugurele rede 'Staatspaedagogiek of persoonlijkheidspaedagogiek' schetste hij de contouren van zijn persoonlijkheidspedagogiek vanuit het uitgangspunt dat een individu zich behoort te ontwikkelen naar eigen aard en aanleg. Precies honderd jaar geleden werd ook het Nutsseminarium voor Pedagogiek opgericht; de pasbenoemde hoogleraar Pedagogiek Philip Kohnstamm wordt directeur van dit nieuwe instituut. Vele onderwerpen heeft hij sinds die tijd op de agenda gezet en onderbouwd met empirisch onderzoek, vooral onderwijskundig onderzoek. Dat werk is voortgezet en uitgebouwd door vele anderen, onder meer in de Amsterdamse researchinstituten op het gebied van onderwijs en opvoeding die door de jaren heen hebben bestaan. Het huidige Kohnstamm Instituut zet die traditie nog altijd voort, met onderzoek naar allerlei aspecten van (vooral) het onderwijs.

Voor het Kohnstamm Instituut is 2019 dus ook een bijzonder jubileumjaar. Dat vonden we een mooie gelegenheid om terug te kijken op 100 jaar onderwijsonderzoek in Amsterdam. We vroegen Sjoerd Karsten, die zijn loopbaan als Amsterdamse onderzoeker begon bij het Kohnstamm Instituut en inmiddels emeritus

hoogleraar onderwijskunde aan de UvA is, om in kort bestek die 100-jarige geschiedenis te schetsen. Met zijn belangstelling voor historische kanten van actuele onderwijsthema's, waarmee hij ook een column vult in het maandblad Didactief, was hij daarvoor de ideale keuze en gelukkig stemde hij toe. Het resultaat is dit boekje, waarvoor wij Sjoerd veel dank verschuldigd zijn. Het maakt ons 'Kohnstammers' trots op ons verleden en gemotiveerd om via onderzoek onze bijdrage te blijven leveren aan kansen voor kinderen, zoals in onze missie en visie staat (en daarbinnen vergeten we ook de volwassenen niet). Nog steeds en zelfs in toenemende mate doen we dat in samenwerking met onze Amsterdamse kennispartners bij de Universiteit van Amsterdam en de Hogeschool van Amsterdam, die eveneens voortbouwen op het werk van Philip Kohnstamm.

Veel leesplezier!

Guuske Ledoux, wetenschappelijk directeur Kohnstamm Instituut
Edith van Eck, senior onderzoeker Kohnstamm Instituut

Een onderwijsonderzoeker klapt uit de school

Eind jaren zeventig luistert de journalist Martin Schouten een jaar lang naar vijftig Nederlanders die over hun werk vertellen. Hij laat hen praten over hun vak, baas of opdrachtgever, collega's, publiek en persoonlijk leven. De openhartige verhalen bundelt hij in een dikke pil onder de titel *Werk. Vijftig mensen over wat ze nou eigenlijk doen voor de kost en hoe ze daarover denken*. Een van hen is een wetenschapper: de dertigjarige Max van der Kamp. Hij werkt als wetenschappelijk onderzoeker op het Kohnstamm Instituut van de Universiteit van Amsterdam, vernoemd naar de legendarische hoogleraar Philip Kohnstamm, grondlegger van het onderwijsonderzoek in Nederland.

Max maakt van zijn hart geen moordkuil en steekt onmiddellijk van wal met een flinke relativering van zijn vak: 'ik zou dat wetenschappelijk maar tussen haakjes zetten'. Hij stelt zich, hoe leuk hij zijn werk ook vindt, bescheiden op en spreekt vrijelijk over zijn frustraties: "Het gebeurt nog niet zo vaak, maar als ik ergens word aangehaald dan denk ik: hé, wat aardig, die heeft dat stuk gelezen, die heeft daar kennelijk wat aan gehad. Dat geeft dan weer enige troost."

Hij bekent, dat hij in zijn begintijd met een onderzoek bezig was en er 's nachts niet van kon slapen: "Want het is een moeilijk vak hoor en je kunt van tijd tot tijd lelijk in de put zitten. Het lukt niet om een scherpe probleemstelling te formuleren, bepaalde scholen

willen niet aan het onderzoek meewerken, respondenten weigeren die duffe vragenlijst van je in te vullen, je planning loopt gierend uit de klauwen, de subsidiegever kort drastisch op je begroting, je analyses deugen niet of je krijgt daarover daverende ruzie met je teamgenoten.” De angst om te falen wordt met de jaren wel minder, maar duikt zelfs bij een ervaren onderzoeker als Max toch steeds weer op.

Een van zijn grote teleurstellingen is dat het beleid zo opportunistisch met het onderzoek omgaat. Als het in het straatje van een beleidsmaker past, ‘dan zullen ze niet nalaten om dat onderzoek aan te halen.’ Maar als het resultaat niet bevalt, ‘dan ontkennen ze het gewoon’. Hij geeft het voorbeeld van een onderzoek door het Kohnstamm Instituut uitgevoerd naar de verlaging van de toelatingsleeftijd van kleuters in het onderwijs. Het rapport daarover strookte niet met de plannen van de minister. Zijn ambtenaren wilden het daarom het liefst niet gepubliceerd zien.

Max kan de houding van sommige leraren tegenover onderzoek daarentegen veel beter begrijpen. Je kan met je vragenlijsten en testjes het leven van menig leraar best wel zuur maken. Die hebben het al druk zat. Aan de ene kant heb je overenthousiaste leraren die verwachten dat met onderzoek veel van hun problemen ‘opgelost’ kunnen worden. Wanneer je niet aan hun verwachtingen voldoet, kunnen ze behoorlijk teleurgesteld raken in alle onderzoek. Aan de andere kant heb je ook de nodige sceptische leraren. Die hebben een houding van ‘je komt ons toch niet vertellen hoe het is’. Het is moeilijk om voor beide groepen een bevredigend antwoord te vinden. De moeder van Max is onderwijzeres, die al jarenlang voor de klas staat. Van haar hoort hij wel dat de alledaagse problemen over heel andere zaken gaan dan wat Max en zijn collega’s onderzoeken. Die gaan

over verstoorde relaties tussen leraren, spanningen door de werkdruk en het niet kunnen opschieten met een leidinggevende.

Max sluit zijn verhaal positief af. Hij vindt het een leuke baan, waarbij hij steeds nieuwe dingen doet en er steeds iets bij leert. Zijn doel is wetenschappelijk goed en onafhankelijk werk doen, dat 'iets uithaalt', al is het maar een klein beetje.

Max was een onderzoeker met een stevige reputatie, die een paar jaar na het interview hoogleraar in Groningen werd. Hij werd vooral bekend door zijn onderzoek naar de effecten van brede onderwijsdoelen, zoals kunstzinnige vorming, een weinig ontgonnen en complex vraagstuk. Toch is Max niet uitzonderlijk. Andere onderwijsonderzoekers, die in de afgelopen eeuw op het Kohnstamm Instituut en zijn voorlopers hebben gewerkt, zullen veel van wat hij in zijn verhaal aan Martin Schouten vertelt, herkennen: de hoop, dat onderzoek een steentje kan bijdragen aan inzicht in en verbetering van het onderwijs, de harde realiteit van moeilijk onderzoekbare vraagstellingen, het voortdurend tekort aan geld en tijd, de lastige opdrachtgevers en begeleidingscommissies, maar ook de afwisseling en de uitdaging om subsidies te verwerven voor interessant onderzoek. Naast de dagelijkse beslommeringen, die bij elke werkkring horen, zoals reorganisaties, problemen met rechtsposities en de talloze verhuizingen, zijn er natuurlijk de kleine successen, wanneer de resultaten door pers en politiek opgepikt worden en de ervaring dat scholen en leraren enthousiast zijn over de uitkomsten.

Hoe anders was het zo'n eeuw geleden bij het eerste Amsterdamse centrum voor de wetenschappelijke bestudering van onderwijs en opvoeding? Is er veel veranderd ten opzichte van de tijd waarin Kohnstamm zelf naam maakte? Wat is er zoal onderzocht en welke betekenis heeft het onderzoek van het Kohnstamm Instituut en

zijn voorlopers gehad voor het debat in het onderwijs? Daarover gaat dit boekje.

Het instituut van Kohnstamm: het Nutsseminarium

Nederland komt in 1918 ondanks zijn neutraliteit niet geheel ongeschonden uit de 'Grote Oorlog'. Er is gebrek aan voedsel, schaarste op allerlei gebied, massa's – vooral Belgische – vluchtelingen moeten gerepatrieerd worden, militairen, waaronder veel onder de wapenen geroepen onderwijzers, keren terug naar huis, er breken hier en daar relletjes uit en tot overmaat van ramp slaat de Spaanse griep hard toe, waardoor duizenden doden vallen en op veel plaatsen scholen enige tijd moeten sluiten. Maar één slepende kwestie in het onderwijs is tijdens de oorlog opgelost: de gelijkstelling tussen het bijzonder en openbaar onderwijs. Voor de aloude Maatschappij tot Nut van 't Algemeen als vrijzinnige, liberaal getinte pleitbezorger van een neutraal openbaar onderwijs is de onderwijspacificatie een omwenteling van de eerste orde.

Na 150 jaar werken aan de volksopvoeding van het misdeelde deel der natie ziet het Nut na de Eerste Wereldoorlog een nieuwe taak voor zich weggelegd: verbetering van het onderwijs met behulp van door wetenschappelijk onderzoek verworven inzichten. Dit wil het Nut doen door een wetenschappelijk centrum op te richten waar zowel onderzoek van het onderwijs als een deugdelijke voortgezette opleiding voor leraren een plek krijgen. Het centrum, dat het Nutsseminarium voor pedagogiek wordt genoemd, wordt

na veel getouwtrek en onderhandelingen in 1919 gevestigd aan de dan nog gemeentelijke Universiteit van Amsterdam. Directeur wordt de pasbenoemde hoogleraar pedagogiek Philip Kohnstamm, wiens leerstoel eind 1918 door het Nut aan dezelfde universiteit is geschonken. Gelukkig is Kohnstamm al hoogleraar Thermo-dynamica, want voor een fatsoenlijk hoogleraarssalaris is geen ruimte meer over in het budget.

De beginjaren van het centrum verlopen wat rommelig. Er is voortdurend geldgebrek. Het Nut verstrekt een subsidie van tweeduizend gulden en de gemeente stelt een pand aan de Herengracht ter beschikking. De belangstelling voor de opleidingspoot van het Nutsseminarium stelt hevig teleur, er melden zich aanvankelijk maar weinig leraren aan. Maar Kohnstamm is er niet de persoon naar om bij de pakken neer te zitten. Hij is een charismatische persoonlijkheid, vol ideeën en behept met een grote werklust. Hij start in 1920 vanuit het Nutsseminarium een wetenschappelijk tijdschrift, *Pedagogische Studiën* (dat nog steeds bestaat), waarin ruimte is voor het publiceren van onderzoeksresultaten. Maar aan eigen onderzoek komt hij nog niet toe. Dat verandert midden jaren twintig.

In 1923 weet Kohnstamm de Hongaarse hoogleraar psychologie Géza Révész, gevlucht voor het autoritaire regime in zijn vaderland, aan te trekken om op het Nutsseminarium te komen werken. Deze samenwerking duurt niet erg lang, maar Révész doet wel een heel belangrijke ontdekking. Hij stelt op basis van een grote steekproef onder HBS-leerlingen vast, dat ongeveer een kwart van de leerlingen al meteen in de eerste leerjaren afvalt en slechts iets meer dan de helft van degenen die aan de HBS beginnen de eindstreep haalt, en dat meestal nog met eenmaal of vaker doubleren. Dit harde gegeven vormt voor Kohnstamm de aanleiding om met de gemeente Amsterdam te praten over een groter onderzoek naar de aansluiting tussen het lager en

voortgezet onderwijs. Daarmee legt hij de basis van een gemeentelijke subsidiëring van het Nutsseminarium voor verschillende onderzoekingen naar problemen in het Amsterdamse onderwijs.

Révész zoekt de oplossing van het ‘aaneensluitingsprobleem’ in een strenge selectie op basis van testonderzoek. Daarin volgt hij de nog jonge wetenschap van de psychologie die in de intelligentie-test een goed schiftingsmiddel ziet om ‘elk kind op de juiste school’ te krijgen. De gedachte is dat een wetenschappelijke, rationele methode bij de ingangsdrempel een beter rendement oplevert. Hoewel Kohnstamm aanvankelijk ook onder indruk is van het gebruik van wetenschappelijke testen, neemt hij toch van begin af aan een ruimer standpunt over het aansluitingsvraagstuk in. Hij wordt daarin gesteund door Gerrit van Veen, oud-hoofd van een lagere school, die hij als adjunct voor het Nutsseminarium aantrekt om dichtbij de praktijk liggende vraagstellingen te ontwikkelen.

Wanneer de sociaaldemocratische wethouder Eduard Polak in maart 1927 vraagt hoe de toelating tot het openbare voortgezet onderwijs het beste geregeld kan worden, reageren Kohnstamm en Van Veen met een vrij omvattende opzet voor een onderzoek en uiteindelijk ook antwoord. Het gaat hen niet alleen om een probleem van selectie. Dat is wellicht op te lossen met goede testen. Maar het aansluitingsvraagstuk kan ook als een pedagogisch-didactisch probleem benaderd worden. Elke school heeft de verantwoordelijkheid voor de opgenomen leerling. Dit betekent dat er ook iets in het onderwijs moet veranderen om aan de verschillen tussen leerlingen tegemoet te komen. Aanpassen kan bijvoorbeeld door in het onderwijs rekening te houden met verschillen in het leerniveau en leertempo.

Deze centrale gedachte had Kohnstamm al eerder ontwikkeld in een beschouwing over de toekomst van het volksonderwijs (verschenen als uitgave van het Nut), samen met het sociaaldemocratisch Kamerlid Adriaan Gerhard, ook een oud-schoolhoofd. Zij waren van mening dat het voor allen uniforme leerplan van de nieuwe Wet op het lager onderwijs 1920 noopte tot nadenken over differentiatie binnen scholen. Daarom was voor Kohnstamm het aansluitingsvraagstuk niet alleen een kwestie om elke leerling op de juiste school te krijgen, maar ook het juiste onderwijs voor elke leerling te bieden.

Kohnstamm en Van Veen stellen drie vragen in plaats van een enkele. Zij ontvouwen met die vragen een heel onderzoeksprogramma voor de komende jaren. Hun eerste vraag is: wat is een geschikt selectie-instrument? Het is de beleidsvraag of de gebruikelijke toelatingsexamens voor de HBS en het gymnasium als schiftingsmiddel voldoen of dat er naar alternatieven gezocht moet worden. Daarbij laten zij het niet, maar zij gaan ook in op de vraag of de inhoud van het lager en middelbaar onderwijs wel adequaat is voor de ontwikkeling van alle kinderen. Deze vraag komt voort uit de opvatting van Kohnstamm dat het onderwijs te veel 'parate kennis' vraagt, de leerlingen te weinig tot denken aanzet en leraren vooral bezig zijn die kennis te toetsen. Onderwijs moet meer zijn dan parate kennis alleen. Tot slot zoeken zij naar wegen voor didactische vernieuwing en vragen zich af welk verder onderzoek daarvoor nodig is.

In 1928 komen zij met een verslag van hun bevindingen in de inmiddels gestarte reeks *Mededelingen van het Nutsseminarium voor Pedagogiek*. Onder deze saaie titel verschijnen in de loop der tijd meer dan zeventig uitgaven. De meeste zijn gewone onderzoeksverslagen, maar er zitten ook filosofisch getinte beschouwingen of indrukken uit studiereizen tussen. Het verslag van het aansluitingsvraagstuk verschijnt als derde in de reeks en

bevat in de kern alle problemen die met het aansluitingsvraagstuk samenhangen. Sindsdien zijn er vrijwel geen rapporten over dit vraagstuk verschenen met zo'n wijde strekking. Daarom is het rapport nog altijd leerzaam voor wie zich over dit vraagstuk wil buigen.

De rode draad van het rapport is dat het probleem van de aansluiting niet slechts een probleem van 'zuivere selectie' is. Gegeven de verschillen tussen leerlingen is het ook nodig over de inrichting van het onderwijs na te denken om ieder kind gelijke ontwikkelingskansen te bieden. Naar hun indruk verloopt de overgang van lager naar middelbaar onderwijs niet geleidelijk genoeg. De overgang van een leraar die alle lessen voor zijn rekening neemt naar een systeem met vakleraren, die zich weinig bezighouden met psychologische gesteldheid en motivatie van leerlingen hebben, is te abrupt. Verder komt het middelbaar onderwijs volgens hen te weinig tegemoet aan de behoeften van de twaalfjarige leerlingen, die zich nog in een psychologisch overgangsstadium bevinden. In de puberteitsfase loopt vooral het 'proletarische kind' de meeste kans om te falen. Daarom is zeker in het eerste jaren voor sommige leerlingen meer steun nodig. Tot slot vinden zij de inhoud en het programma van het middelbaar onderwijs te uniform en weinig flexibel. Leerlingen dreigen te mislukken, omdat te weinig rekening wordt gehouden met hun specifieke begaafdheden. Het gemiddelde is te veel de norm.

Opvallend is dat het verslag van Kohnstamm en Van Veen niet gebaseerd is op eigen onderzoek, maar berust op een systematisch overzicht en een degelijke analyse van bestaande kennis in binnen- en buitenland. Het eerste echte empirische onderzoek krijgt het Nutseminarium min of meer in de schoot geworpen. Nog voor het Nutsseminarium de opdracht voor het aansluitingsonderzoek aanvaardt, meldt Taco Kuiper, docent klassieke talen op het Amsterdamse gymnasium, zich bij Kohnstamm. Hij is

geïnspireerd door de bevindingen van Révész en denkt dat het met de uitval en het doubleren op het gymnasium even slecht gesteld als op de HBS. Hij wil onderzoek doen naar een ‘eerlijke’ vorm van selectie, overtuigd als hij is dat ook slimme arbeiderskinderen het gymnasium, de voornaamste toegangspoort naar de universiteit, kunnen halen.

Samen met het Utrechtse bureau voor beroepskeuze ontwerpt Kuiper met steun van Kohnstamm een nieuwe test, die het intellect van leerlingen moet toetsen op terreinen die volgens hen van belang zijn voor de schoolprestaties. Vol goede moed probeert Kuiper op gymnasia en andere middelbare scholen de test uit. Maar wat blijkt? Ongeveer de helft van de leerlingen die de test slecht hebben gemaakt, is toch bevorderd, terwijl een behoorlijk aantal van de zogenoemde ‘testbesten’ is blijven zitten. Volgens Kuiper kan het onmogelijk aan de test zelf liggen. Daarom concludeert hij dat de schoolprestaties door veel meer factoren worden bepaald dan intelligentie alleen.

Tegenvallende prestaties bij de ‘testbesten’ zijn volgens hem vaak te wijten aan ongunstige begeleiding en gezinsomstandigheden. Daarentegen hebben de zogenoemde ‘testdommen’ dat zetje wel van huis uit meegekregen. Hij vindt het uiteindelijk onverantwoord om bij de overgang naar het middelbaar onderwijs uitsluitend af te gaan op het meten van het intellect en pleit voor een proefklas waarbij de leerlingen enige tijd in aanraking komen met leerstof van de middelbare school, een idee waarin de latere brugklas te herkennen is.

De uitkomsten van het onderzoek zetten ook Kohnstamm aan het denken. Hij laat de gedachte van selectie op basis van gemeten intelligentie vallen en raakt er steeds meer van overtuigd dat intelligentie niet in die mate vastligt en voorspelbaar is als over het algemeen wordt aangenomen. Hij gaat daarom op zoek naar

andere diagnose-instrumenten om de geschiktheid voor de middelbare school te bepalen. Een daarvan is het 'stilleesstuk', een vorm van begrippeend lezen die gebruikt kan worden als oefenmiddel én toets voor toelating. Het voordeel van het 'stillezen' is dat er geen parate kennis nodig is om vast te stellen of kinderen structuur in hun denken kunnen aanbrengen. Dit 'stillezen' krijgt daarom een belangrijke plaats in het werk van het Nutsseminarium in de jaren dertig.

De richting die Kohnstamm en zijn medewerkers inslaan, vormt ook het begin van een controverse tussen pedagogen en psychologen over de opvoedbaarheid van het intellect. Voorlopig wint Kohnstamm het pleit en worden in de jaren dertig veel van zijn adviezen overgenomen. Na de oorlog verandert dat en worden de oplossingen weer meer gezocht in de richting van selectie. Met het zoeken naar een fatsoenlijke manier om leerlingen van de lagere school te selecteren voor de HBS en het gymnasium, heeft het Nutsseminarium zich vooral gericht op de problemen van een kleine bevoorrechte groep van ongeveer elf procent van de twaalf tot achttienjarigen. Pas na de Tweede Wereldoorlog zou de aandacht ook naar andere takken van het onderwijs uitgaan.

Het Nutsseminarium na Kohnstamm

In de Tweede Wereldoorlog trekt Kohnstamm zich terug en hij overleeft de oorlog ondanks het feit dat hij als jood is geboren. Het Nutsseminarium blijft tijdens de bezetting tot 1943 doorwerken. Na de oorlog wordt de draad weer opgepakt en wijdt Kohnstamm nog wel enige tijd zijn energie aan het seminarium, maar het directeurschap is hem te zwaar. Hij overlijdt in 1951.

Een van zijn meest markante opvolgers in de jaren vijftig is zijn eigen schoonzoon, Philip Idenburg. In zijn rol als nieuwe hoogleraar-directeur (hij is daarnaast ook directeur van het CBS) spreekt Idenburg in 1958 de wens uit dat het onderzoekswerk de komende jaren meer in de richting van de sociale factoren van het onderwijs zal gaan. Hij verwacht dat het sociologisch onderzoek even vruchtbaar zal worden voor de studie van het onderwijs als de uitkomsten van de psychologie de voorafgaande veertig jaar waren. Hij staat daar niet alleen in. Overal in West-Europa neemt de aandacht voor de sociale ongelijkheid in het onderwijs toe en worden plannen gemaakt om het voortgezet onderwijs zodanig te hervormen dat meer kinderen kunnen doorstromen naar de universiteit. Vooral het feit dat in de Verenigde Staten een grote meerderheid van alle tieners slaagt voor *high school* en naar *college* kan, maakt grote indruk. Nederland blijft sterk achter. In de bedroevende cijfers van Révész is nog nauwelijks verbetering gekomen.

Idenburg kan enigszins voortbouwen op het werk van een aantal medewerkers die duiken in de problematiek van jongeren die juist niet voor de HBS en het gymnasium in aanmerking komen.

Zij doen onderzoek naar meisjes in het lager beroepsonderwijs en naar scholen in Friesland, omdat naar hun indruk leerlingen in die provincie achterblijven vanwege hun tweetaligheid.

Zo constateren zij dat zesjarige Friese kinderen het Fries veel beter beheersen dan het Nederlands en daardoor moeite hebben met het gangbare lager onderwijs in het Nederlands. Daarom proberen zij op een paar proefscholen een alternatieve aanpak uit, waarbij eerst met het Fries wordt begonnen. Hun onderzoek leidt ertoe dat een wettelijke bepaling komt die het mogelijk maakt het onderwijs in de eerste jaren in de streektaal te geven.

Daarnaast doen zij onderzoek naar kinderen uit wat zij noemen 'sociaal zwakke gezinnen'. Zij komen, zoals een van de onderzoekers het noemt, in 'een heel andere wereld' terecht.

Hun onderzoek is vooral antropologisch van aard. Op hun journalistieke beschrijving van een school in de Leidse Haverstraat valt bijvoorbeeld methodologisch veel af te dingen, maar hun indrukken maken wel de tongen los. Hun aanbevelingen om deze kinderen zo vroeg mogelijk, nog voor de lagere school, op te vangen doen zelfs modern aan. Mede door deze en ook andere onderzoeken in dezelfde sfeer dringt het besef door dat er ook iets aan de school moet veranderen om de kansen van arbeiderskinderen te verbeteren. Intussen zijn er ook buiten het Nutsseminarium sociologen actief die wijzen op structurele belemmeringen voor arbeiderskinderen om te kunnen doorstromen en hun kansen te benutten. Een van die onderzoeken in de arme katholieke provincie Noord-Brabant wijst erop dat een omvattende aanpak nodig is om dit hardnekkige probleem op te lossen. Maar op dat moment gaat het debat in de landelijke politiek een andere kant op, die van het stromenland van de

Mammoetwet met handhaving van de selectieleeftijd op twaalf jaar.

Onderzoekers van het Nutsseminarium spannen zich in om het debat te voeden met alternatieven uit het buitenland. Er worden twee studiereizen ondernomen, de ene naar Engeland en de ander naar Zweden en Noorwegen. Volgens Idenburg zijn dergelijke vergelijkende studies een uitstekend middel om ons zelf een spiegel voor te houden. In Engeland bezoeken de onderzoekers maar liefst achttien middenschole en rapporteren uitgebreid en positief over wat zij gezien hebben. Zij beschrijven ook de schaduwkanten van de Engelse aanpak: de vroege selectieleeftijd blijft gehandhaafd, evenals de homogene klassen en het succes van de middenschole blijft beperkt tot enkele afgelegen gebieden. Om die reden wordt weinig enthousiast gereageerd op het rapport. De onderzoekers die de twee Scandinavische landen aandoen, zien daar een veel fundamentele verandering, een voorbeeld hoe het wel kan. Zij vragen zich echter af of een dergelijke radicale aanpak van bovenaf wel mogelijk is in verzuimd Nederland. Erg veel indruk op het beleid maken de beide rapporten niet. In 1963 wordt de Mammoetwet aangenomen en in 1968 ingevoerd. De wet weet wel enige gebreken bij te stellen, maar ook in ons land blijft de vroege selectie bestaan.

Idenburg blijft realistisch over de verhouding tussen onderzoek en beleid. Op een door het Nutsseminarium georganiseerde conferentie over 'enkele problemen van de Nederlandse onderwijsresearch' in 1960 stelt hij: "Het is een misverstand dat op grond van wetenschappelijk onderzoek *beslissingen* zouden kunnen worden genomen met uitschakeling van de verantwoordelijkheid van de opdrachtgever. Onderzoeker en opdrachtgever dienen van elkander te weten, dat zij elk een eigen verantwoordelijkheid dragen." Onderzoekers moeten volgens hem bij de huidige stand van het onderzoek bescheiden zijn met

bepaalde toezeggingen en opdrachtgevers dienen de vraag ‘Wat behoren wij te doen’ niet geheel bij de onderzoekers te leggen. Opdrachtgevers kunnen niet meer dan een verheldering van een probleem vragen, zodat hun beslissingen een meer verantwoord karakter krijgen.

In 1967 beëindigt Idenburg zijn functie als directeur bij het CBS en wordt hij gewoon hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam met een opmerkelijke oratie, waarin hij ditmaal aandacht vraagt voor de economische aspecten van het onderwijs. Het onderwijs zal de komende tijd volgens hem steeds meer gezien worden als een productiefactor, maar dat mag er niet toe leiden dat men de vormende waarde van het onderwijs uit het oog verliest. Hij maakt een einde aan zijn bijzonder hoogleraarschap vanwege het Nut, maar blijft voorlopig wel de leiding houden van het Nutseminarium, dat een periode van herstructurering tegemoet gaat.

Nog een onderzoeksinstituut in Amsterdam

Tijdens het directeurschap van Idenburg wordt in Amsterdam nog een onderzoeksinstituut opgericht: het Research Instituut voor de Toegepaste Psychologie (RITP). De formele oprichtingsdatum is 1 januari 1957, een tijd waarin in academische kring duidelijk nog niet op het begrip ‘toegepaste wetenschap’ neergekeken wordt. Het nieuwe instituut is aanvankelijk vooral een privéonderneming van de jonge hoogleraar psychologie Adriaan de Groot, die er zijn eigen onderzoeksactiviteiten en schrijfprojecten onderbrengt. Een van die projecten is het schrijven van zijn beroemde *Methodologie* uit 1961, waarin hij het hele onderzoeksproces in een helder en samenhangend kader brengt, jarenlang een standaardwerk voor studenten en onderzoekers. Pas na een paar jaar gaat het nieuwe instituut zich specialiseren op het onderwijsgebied en krijgt het ook subsidie van de Universiteit van Amsterdam als een zogenaamd para-universitair instituut.

De Groot is ook gegrepen door de problemen van het voortgezet onderwijs en de discussie daarover in die tijd. In een bijdrage aan *Pedagogische Studiën* in 1957 haalt hij een Amerikaanse bezoeker aan die hem voorhield dat het Nederlandse onderwijssysteem in de kern *ondemocratisch* is: leerlingen worden gedwongen tot een selectie naar schoolsoort en in de Verenigde Staten kiest de leerling veel meer zelf. De Groot vindt dat deze bezoeker grotendeels gelijk heeft: ons systeem dwingt tot vroegtijdige selectie, kan niet soepel omgaan met aanleg en ambitie van

leerlingen en dwingt jongeren te veel in afzonderlijke schooltypen ('toekomstige diplomaklassen'). Hij is feitelijk de eerste die in *Pedagogische Studiën* de begrippen 'sociale klasse' en 'kweken van een elite' voor de typering van ons onderwijssysteem durft te gebruiken, opmerkelijk voor een rechtgeaarde psycholoog. De te ver doorgevoerde en inadequate selectiebasis verspert volgens hem veel te vroeg veel jonge mensen de weg naar verdere studie. Toch kan volgens hem ook een ideaal systeem niet zonder selectie op basis van geschiktheid. Daarom pakt hij de draad weer op om een zo objectief mogelijk instrument daarvoor te construeren.

Een grote kans daarvoor krijgt het RITP, wanneer de Amsterdamse sociaaldemocratische wethouder Peter Koets, ooit leraar Nederlands op het Barlaeus Gymnasium, wederom vraagt naar het toelatingsexamen te kijken. Bij Koninklijk Besluit van 1965 is namelijk bepaald, dat er naast de verklaring van het hoofd van de lagere school nog een 'tweede gegeven' dient te zijn. Dat kan zijn een toelatingsexamen, proefklas, testonderzoek (met toestemming van de ouders) of een onderzoek naar de vorderingen in de zesde klas (nu groep acht). De gemeente ziet weinig in de eerste drie mogelijkheden (te kostbaar of praktisch moeilijk uitvoerbaar). Na een te elfder ure verkregen toezegging van het Nutsseminarium om bijstand te verlenen, gaan De Groot en zijn medewerkers aan de slag om de vierde mogelijkheid te beproeven.

Het project verloopt niet altijd even soepel. Er is haast geboden. Het omvangrijke en complexe project krijgt veel negatieve publiciteit ('Het kind in de computer' kopt een krant) en ondervindt ook hier en daar verborgen en zelfs openlijke weerstand. Het Amsterdamse 'Schoolparlement' (het is eind jaren zestig!) is tegen en gaat uiteindelijk slechts onder protest akkoord. Ook de samenwerking tussen RITP en Nutsseminarium kent de nodige strubbelingen. Het Nutsseminarium wil niet als 'bijwagen' functioneren. Maar toch is het project een onverwacht succes. De

ontwikkelde ‘Amsterdamse Schooltoetsen’ die in 1967 tot stand komen, worden al snel in vele gemeenten van het land gebruikt en vormen de basis van de latere eindtoets basisonderwijs van het CITO. De toets is door de onderzoekers vooral bedoeld als verbeterde advisering aan de ouders, een middel om een ‘reserve’ aan intellect op te sporen, analyse van de stand van het onderwijs en stimulans tot verbetering van het onderwijs. In 1970 neemt het nieuw opgerichte CITO de hele handel over als zelfstandig instituut voor de constructie van toetsen en krijgen de oorspronkelijke Amsterdamse schooltoetsen later geheel nieuwe functies toegedicht, zoals het beoordelen van de kwaliteit van scholen.

Het Kohnstamm Instituut als voortzetting van het onderzoek op het Nutsseminarium

In 1969 wordt de onderzoeksafdeling van het Nutsseminarium formeel losgekoppeld van de opleidingskant van het instituut. Het onderzoek wordt voortgezet in het Kohnstamm Instituut voor onderwijsresearch waar vooral de ontwikkeling van lesprogramma's, speelleerprogramma's voor het kleuteronderwijs, en onderzoek naar kunstzinnige vorming en schriftelijk onderwijs ter hand worden genomen. Deze ont koppeling is nodig geworden, omdat het opleidingsinstituut, dat de naam van Nutsseminarium blijft dragen, flink is gegroeid. Het opleidingsinstituut verzorgt onderwijs voor allerlei middelbare aktes en telt rond 1960 al meer dan 700 studenten en 100 docenten.

Na de voltooiing van een 'Proeve van een leerplan van het basisonderwijs' door het onderzoeksinstituut wordt deze ontwikkelactiviteit overgeheveld naar een aparte instelling, de Stichting voor Leerplan Ontwikkeling (SLO) in Enschede. Daarmee wordt het werk van het oorspronkelijke Nutsseminarium behoorlijk verkaveld en raakt het instituut door de opkomst van andere onderzoeksinstituten zijn bijna volledige monopolistische positie in het onderwijsonderzoek kwijt. Naast het RITP verrijzen ook in andere universiteitssteden onderzoeksinstituten op het terrein van het onderwijs. Dat vormt de aanleiding om het ad hoc

beleid, waarin de landelijke overheid nauwelijks participeert, beter te structureren. Vanuit de centrale overheid ontstaat steeds meer behoefte aan wetenschappelijk ondersteunde beleidsadviezen en duidelijker regels voor subsidiëring. Tot dan is de regel volgens een van de beleidsambtenaren bij het ministerie van Onderwijs: “Wie het eerst vraagt, krijgt het meest. Dus halverwege het jaar is het geld op.” Daarom wordt op 9 juni 1965 op basis van een uitgewerkt plan van Idenburg de Stichting voor Onderzoek van het Onderwijs (SVO) opgericht. Wanneer de kersverse minister Diepenhorst het bestuur daarvan installeert, ziet hij een mooie toekomst in het verschiet. Vol optimisme roept hij uit: “Deze nieuwe stichting zal een der glorieposten op onze begroting (...) worden.”

De ‘glorieuze’ jaren zeventig

Aanvankelijk lijkt het erop dat minister Diepenhorst gelijk krijgt. Er komt meer geld en aandacht voor onderzoek. De tijd dat het ministerie nauwlettend de pacificatie bewaakt en slechts ‘op het snoepwinkeltje’ past, is grotendeels voorbij. Met de Mammoetwet worden de eerste stappen gezet naar een meer ‘constructief onderwijsbeleid’. Niet alleen groeit volgens Idenburg, die deze term muntte, de behoefte aan een ‘actief meedenkend en waar nodig sturend beleid’, maar ook aan meer onderzoek en ontwikkelwerk. Maar het steunen, doen uitvoeren en coördineren van wetenschappelijk onderzoek naar het onderwijs, zoals de officiële taak van SVO luidt, is een nieuw vak en blijkt in de praktijk moeilijker dan gedacht. Moet SVO zich actief of afwachtend opstellen, welke onderwerpen en thema’s zijn belangrijk en hoe moeten prioriteiten worden aangegeven? Verder geeft het ministerie niet graag zijn eigen onderzoeksbudget en onderzoekwensen uit handen. Kortom, er is in de eerste jaren wel geld, maar er zijn ook nog de nodige competentie- en grensproblemen op te lossen. In 1970 komt er voor de SVO nog een belangrijke taak bij, namelijk het publiek maken van onderzoeksresultaten. Daartoe dient vooral het maandblad *Didaktief* (dat nog steeds bestaat, zij het dat de ‘k’ vervangen is door de conventionele ‘c’).

Toch profiteren de beide Amsterdamse onderzoeksinstituten behoorlijk van de onderzoeksgelden die via SVO verdeeld worden.

Het RITP groeit van een handvol medewerkers aan het begin van zijn bestaan tot ongeveer zestig medewerkers halverwege de jaren zeventig. Hetzelfde geldt voor het Kohnstamm Instituut, dat nog wel moeite heeft om te schakelen naar een instituut dat alleen onderzoek uitvoert en nauwelijks nog eigen ontwikkelwerk doet. Uitzonderlijk voor die tijd is dat het instituut aandacht besteedt aan de zogenoemde werkende jongeren en nieuwe vormen van onderwijs tussen leren en werken in. Het onderzoek naar kinderen in de kleuterleeftijd stagneert echter en stopt helemaal na het vertrek van een van de drijvende krachten naar het Algemeen Pedagogisch Studiecentrum (APS), waar nog wel activiteiten als het maken van lesprogramma's worden uitgevoerd. Pas veel later zal het onderzoek naar de ontwikkeling van zeer jonge kinderen weer een belangrijk thema worden op het Kohnstamm Instituut.

Terwijl het onderzoek naar de vroege ontwikkeling van kinderen op het Kohnstamm Instituut wordt afgebouwd, is een verwant van de naamgever, zijn kleinzoon Dolf Kohnstamm, juist een bekende pionier op dat gebied. Hij start in 1970 in Amsterdam een zogenoemde 'Proefkreche' waarin wordt geprobeerd de ontwikkelingsverschillen naar milieu met gerichte programma's te verkleinen. Het resultaat is teleurstellend: de verschillen worden niet zichtbaar verkleind, waarmee de hoopvolle verwachting van grootvader Kohnstamm niet bewaarheid wordt. Typerend voor die tijd is de departementale verkokering van beleid en onderzoek op het brede terrein van onderwijs, vorming en educatie. Het onderzoek naar de voorschoolse educatie, zoals bij de Proefkreche, wordt namelijk niet door het ministerie van Onderwijs bekostigd, maar door dat van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk (CRM). In de huidige tijd bestaat die verkokering nog.

Ook het onderzoek naar kunstzinnige vorming, in die jaren een heel belangrijke onderzoekslijn van het Kohnstamm Instituut,

wordt door het ministerie van CRM gesubsidieerd. Omdat deze vorming binnen het reguliere onderwijs over het algemeen verwaarloosd wordt, is de belangstelling van het ministerie van Onderwijs voor de culturele ontwikkeling van kinderen aanvankelijk tamelijk gering. Dat verandert door het onderzoek van het Kohnstamm Instituut. Medewerkers doen op een heel innovatieve manier onderzoek naar vakken als handenarbeid, tekenen, textiele werkvormen, muziek en dramatische vorming; stuk voor stuk vormingsgebieden waar het Nut zich in zijn eigen Nutsscholen al vanouds sterk voor maakte. Buiten schoolverband trekt het werk van het Kohnstamm Instituut ook de nodige aandacht. Daarom wordt het instituut al snel gevraagd onderzoek te doen naar educatieve programma's in de museumwereld.

Nog een tweede omvangrijke en heel productieve onderzoekslijn van het instituut is het onderzoek naar het schriftelijk onderwijs. Vanwege het feit dat dit onderwijs door allerlei, zeer verschillende en vaak commerciële instituten wordt gegeven, ontsnapt dit onderwijs, waaraan duizenden oudere Nederlanders deelnemen, vaak aan de aandacht. Kohnstamm zelf zag dit 'onderwijs per correspondentie' als een niet te verwaarlozen aspect van volwassenenonderwijs en had daarom al direct na de oorlog aan de toenmalige minister van onderwijs voorgesteld om een inspectie-apparaat voor deze tak van onderwijs in het leven te roepen. Hij vond daar geen gehoor, omdat deze vorm van educatie niet als een overheidstaak werd gezien. Daarom pakt het Nut deze taak aanvankelijk zelf op, tot de centrale overheid midden jaren zestig van standpunt verandert en in 1973 het toezicht zelf ter hand neemt. Het initiatief van het Nut was een novum in ons onderwijsbestel; een dergelijke stap zouden twee (oud) medewerkers van het Kohnstamm Instituut veertig jaar later herhalen bij het thuisonderwijs, ook een vorm van onderwijs waar elk toezicht op de kwaliteit ontbreekt.

Het RITP onderscheidt zich in de jaren zeventig in de eerste plaats door pionierswerk op het terrein van de kwaliteitsbepaling van het reguliere onderwijs, een traditie die door zijn oprichter De Groot is gestart. Naast onderzoekingen naar de effectiviteit van selectie- en toetsmethoden bouwt het RITP een traditie op in het betrouwbaar meten van diverse onderwijsresultaten door eerst de doelen van verschillende vakken en onderwijsactiviteiten helder te analyseren. Zo is er een aantal onderzoekers al vroeg bij om meer vat te krijgen op allerlei vaardigheden die het onderwijs zegt aan te leren, maar die over het algemeen op een nog weinig gestandaardiseerde wijze worden getoetst. Voorbeelden daarvan zijn de vaardigheden in het moedertaalonderwijs, zoals lezen, schrijven, spreken en luisteren. De aspiraties op de dergelijke gebieden zijn vaak erg groot, maar onze empirische kennis is aanvankelijk nog gering. Wat wordt feitelijk aangeboden? Hoe beoordeel je de leerlingen op een rechtvaardige manier? Wat zijn hun vorderingen? Dergelijke vragen vormen de kern van veel onderzoekingen op het RITP naar taal- en rekenvaardigheden.

Wanneer die kennis er uiteindelijk is, is de stap naar het regelmatig peilen naar het onderwijsniveau in het Nederlandse onderwijs niet groot meer. Ook op dat gebied hoort een aantal medewerkers tot de pioniers van de eerste onderwijspeilingen. Dergelijk peilingen zijn bedoeld om de maatschappelijke discussie over inhoud, kwaliteit en niveau van ons onderwijs te voeden met degelijk empirisch onderzoek. Maar zelfs bij onze landsgrenzen stopt het niet. Medewerkers van het RITP behoren tot de eersten die al in eind jaren zestig en begin zeventig meedoen met de eerste pogingen om vergelijkende internationale toetsen te ontwikkelen, ver voor de OESO in 2000 met zijn geruchtmakende PISA-onderzoek begint.

Een van de grootste ondernemingen op het RITP is het *Innovatie Project Amsterdam* (IPA), dat in 1971 onder leiding van Co van

Calcar start op een zeer groot aantal basisscholen in Amsterdam. Dit project, dat in samenwerking met het Advies- en Begeleidingscentrum (ABC) wordt uitgevoerd, heeft als doel de onderwijskansen van arbeiderskinderen te verbeteren. Aan dit onderzoek werken aanvankelijk rond de twintig en later meer scholen uit verschillende Amsterdamse wijken mee, het loopt tot 1978. Met dit project proberen onderzoekers, interne en externe begeleiders, leerkrachten en welzijnswerkers in de vorm van een actieonderzoek bij te dragen aan het doorbreken van het traditionele klassikale onderwijs en een nauwe verbinding te leggen tussen school, gezin en buurt. De omvang, de verschillende financieringsbronnen en de uiteenlopende betrokken instanties maken het project tot een complexe en omvangrijke onderneming met zeer uiteenlopende resultaten. In het project wordt veel aandacht besteed aan thematisch werken en ouderparticipatie, onderwerpen die later veel meer ingeburgerd raken.

In andere steden lopen vergelijkbare projecten. Een daarvan is het bekende project *Onderwijs en Sociaal Milieu* (OSM) in Rotterdam van Jan Grandia, een oud-student van het Nutsseminarium. Deze projecten leveren eind jaren zeventig veel discussie op over opzet, uitvoering en resultaten. Zij zijn niet alleen te zien als wegbereiders van het langstlopende beleidsprogramma in het Nederlandse onderwijs om alle kinderen gelijke onderwijskansen te bieden, maar ook van een stroom aan onderzoeken naar verschillende aspecten van de sociale ongelijkheid in het onderwijs. Bij tijd en wijle neemt de aandacht daarvoor af om niet veel later weer flink toe te nemen.

Eind jaren zeventig is er weinig meer over van de aankondiging van 'glorieuze tijden' voor het onderwijsonderzoek. De gevolgen van de oliecrisis dwingen de overheid tot forse bezuinigingen in het eigen budget. Het wetenschappelijk onderzoek sneuvelt als eerste. Op het geld voor SVO wordt flink besnoeid en andere

opdrachtgevers zijn ook niet meer zo happig om hun schaarser wordende middelen aan onderzoek te besteden. In het kader van de bezuinigingen voert SVO de druk op de beide Amsterdamse instituten flink op om te fuseren, omdat daarmee een efficiëntiewinst geboekt zou kunnen worden (een woord dat vanaf die tijd vaker wordt gehoord). Het resultaat van die druk is dat beide instituten officieel op 5 december 1980 fuseren en onder de naam Stichting Centrum voor Onderwijsonderzoek (SCO) verder gaan. De idealistische doelstelling van dit nieuwe centrum is door middel van onderzoek bij te dragen aan de kennis en verbetering van het onderwijs en andere educatieve voorzieningen. Al het personeel komt in dienst van de Universiteit van Amsterdam.

Twee in een: het SCO

Wanneer het SCO in 1981 als nieuw instituut begint, is het niet alleen over verschillende locaties verdeeld, maar ook over onderzoeksgroepen van zeer verschillende aard. In de onderzoeksgroepen wordt een aantal samenhangende projecten ondergebracht. Lange tijd zijn daarin de onderzoekstradities van de twee oude instituten te herkennen, maar in de loop van de jaren tachtig komen er wel enkele nieuwe onderzoekslijnen bij.

Dat is in de eerste plaats een programma in de traditie van Idenburg: onderzoek naar beleid en organisatie van het onderwijs. Het herpakken van die traditie heeft te maken met het feit dat in 1985 de leerstoel van Idenburg aan de Universiteit van Amsterdam weer bekleed wordt. Omdat in de jaren tachtig de besturingsfilosofie van de overheid verandert, is er het nodige werk aan de winkel. Er is grote behoefte aan kennis over fusieprocessen als gevolg van de massale schaalvergroting in het onderwijs, de nieuw ingevoerde financieringssystemen en de toegenomen autonomie van besturen en schoolleiding. Anders dan in Angelsaksische landen heeft dit onderzoeksgebied in de Nederlandse onderwijswetenschappen altijd een beperkte plaats ingenomen. Daarom blijft de omvang van dit onderzoek in ons land tamelijk beperkt.

Omvangrijker is het nieuwe onderzoeksprogramma hoger onderwijs. Dit ontstaat door de onderbrenging van het voormalige Amsterdamse researchcentrum wetenschappelijk onderwijs

(COWO) in het SCO. Dergelijke onderzoekscentra ontstaan in de loop van de jaren zestig aan alle Nederlandse universiteiten om onderzoek te doen naar het eigen onderwijs. Deze centra hebben zich over het algemeen gericht op zaken als de besteding van studietijd, toetsing, en didactiek van het hoger onderwijs. Later komt daar in het kader van de interne kwaliteitszorg de evaluatie van het onderwijs door de studenten bij. Het geld voor dit type onderzoek moet meestal van de universiteiten zelf komen, omdat de SVO slechts onderzoek naar het funderend onderwijs en de lerarenopleidingen financiert.

Het beroepsonderwijs is in de jaren tachtig over het algemeen nog een blinde vlek in het hele Nederlandse onderwijsonderzoek. Er is nauwelijks inhoudelijke en financiële interesse voor onderzoek in deze belangrijke sector van het onderwijs, tot diep in het ministerie aan toe. Dat heeft zijn weerslag op het SCO. Toch is er al vroeg binnen het instituut enige aandacht voor. Vanuit de oude belangstelling voor de rol van het onderwijs bij de instandhouding van maatschappelijke ongelijkheid groeit een onderzoekslijn die zich bezighoudt met de wisselwerkingen tussen onderwijs en arbeid. Zo probeert men meer te weten te komen over wat de betekenis van onderwijskwalificaties is voor het functioneren op de werkplek en wat de veranderingen op de arbeidsmarkt voor gevolgen hebben voor het onderwijs.

Ondanks deze nieuwe onderzoeksgebieden blijft het onderzoek naar vraagstukken in het primair en secundair onderwijs ook in de jaren tachtig het kloppend hart van het instituut. Zo is veel aandacht voor het taalonderwijs, ooit gestart binnen het RITP. Oorspronkelijk werd daar vooral gewerkt aan de constructie van toetsen en beoordelingstechnieken voor schrijf- en spreekvaardigheid. Ook was er altijd al aandacht voor doelstellingen in het taalonderwijs: welke kennis en vaardigheden zouden geleerd moeten worden? In de jaren tachtig wordt het

bereik verbreed. Onderzoek richt zich nu ook op de didactiek en de cognitieve processen die een rol spelen bij het leren van taalvaardigheden. Hoewel de groep zich voornamelijk bezighoudt met het onderwijs van en in het Nederlands, gaat de aandacht van de groep ook uit naar andere talen. Nieuw is het onderzoek naar het leren van Nederlands door anderstaligen. Omdat Nederlands wordt gegeven van kleuter- tot volwassen leeftijd, bestrijkt het onderzoek van deze groep zowat het hele onderwijs. Zo werken onderzoekers ook mee aan het eerste onderzoek naar laaggeletterden, in die tijd nog aangeduid als 'functionele ongeletterdheid'.

Minder duidelijk omlijnd dan het taalonderwijs is een aantal onderzoeksthema's dat door andere groepen binnen het SCO opgepakt wordt. Veel onderzoek wordt ingegeven door wat de overheid als belangrijke beleidsprogramma's en problemen ziet. De belangrijkste beleidsprogramma's in die tijd zijn de basisvorming, de herstructurering van het speciaal onderwijs en het onderwijsvoorrangsbeleid. Daarnaast is er veel aandacht voor psychosociale aspecten van leerlinggedrag dat tot uiting komt in motivatieproblemen en schooluitval. Wat er ook uitspringt, is het nog prille onderzoek naar meisjes en onderwijs. Zo wordt onderzoek gedaan naar keuzeprocessen en prestaties van meisjes en vrouwen in vakken of opleidingen met een mannelijk imago, zoals informatica, exacte vakken en techniek.

Hoe onderzoeksprioriteiten ontstaan en met onderzoeksresultaten wordt omgegaan kent door de jaren heen een grillig verloop. Soms ontstaat er verontrusting in de samenleving en de politiek over verschijnselen in het onderwijs die als probleem worden ervaren. Dan klinkt al snel de roep om meer onderzoek. Onderzoek kan in dat geval zeker inzicht bieden in de omvang en oorzaken van een probleem en soms ook verheldering bieden over de effecten van beleidsmaatregelen die bedoeld zijn om een oplossing te bieden.

Bij verschillende gelegenheden vervult het SCO in de jaren tachtig en begin negentig daarin een rol, maar niet altijd blijkt de uiteindelijke boodschap welkom te zijn. Dat is vooral het geval wanneer de onderzoeksresultaten iets anders laten zien dan verwacht. Twee voorbeelden uit die tijd van het SCO kunnen dat goed illustreren.

Het eerste voorbeeld betreft het verschijnsel van schoolverzuim en schooluitval. In de eerste helft van de jaren tachtig ontstaat er grote belangstelling voor het verschijnsel van ongeregeld (spijbelen) of helemaal niet meer schoolgaan. Allerlei instanties, zoals gemeenten (die de leerplicht moeten handhaven), vragen om aandacht en geld om dit probleem aan te pakken. Kranten spreken van een verontrustende ontwikkeling: 'massa's scholieren haken af door uitzichtloze toekomst'. De lang vergeten term 'asfaltjeugd' wordt door menig medium weer opgepoetst. Van waar deze toegenomen belangstelling? Is het nu zo dat spijbelen en schooluitval schrikbarend zijn toegenomen, zoals media en politiek suggereren?

Dat laatste blijkt door gedegen onderzoek van het SCO niet het geval te zijn. Voortijdig schoolverlaten is eerder af- dan toegenomen. Oorzaak? De enorme jeugdwerkloosheid in die jaren brengt jongeren ertoe om juist langer in het onderwijs te blijven hangen. Terwijl overheid, onderwijsveld en nieuwsmedia over elkaar heen buitelen over vermeende oorzaken en gevolgen, wordt van de spijbelaars zelf weinig vernomen. Een onderzoeker van het SCO die zich in hun gedrag verdiept en het rumoer erom heen analyseert, stelt vast dat de angst voor 'ontworteling van de jeugd' waarschijnlijk de belangrijkste drijfveer is voor alle ophef. Een boodschap die wel heel bijzondere aandacht trekt, want een van zijn artikelen vormt in 1989 de opgave voor het onderdeel 'tekstverklaring' van de eindexamens van 45.000 middelbare

scholieren. Onder hen menig spijbelaar die de onderzoeker interviewde.

Het tweede voorbeeld is het verschijnsel van sociale en etnische segregatie. In de tweede helft van de jaren tachtig krijgen steeds meer wijken in de grote steden te maken met scholen die in snel tempo 'verkleuren'; de al langer bestaande sociale segregatie krijgt een ander karakter door de grote groei van het aantal kinderen met een migratieachtergrond. In 1987 worden de eerste vragen gesteld in de Tweede Kamer. Als gevolg daarvan komt een bescheiden hoeveelheid onderzoek op gang naar de omvang, oorzaken en mogelijke effecten.

Een van die onderzoeken, vooral naar de beleidsaspecten, wordt uitgevoerd op het SCO. De resultaten komen in 1991 uit en veroorzaken een schok. De onderzoekers constateren dat het aantal scholen met hoge concentratie leerlingen met een migratieachtergrond flink in opmars is, dat gemeenten en schoolbesturen daar weinig tegen ondernemen en zij doen voorstellen om tot een meer evenwichtige spreiding te komen. De toenmalige staatsecretaris van Onderwijs Wallage haast zich te verklaren dat de landelijke overheid vanwege de vrijheid van onderwijs er weinig tegen kan doen, maar dat vooral gemeenten verantwoordelijk zijn voor oplossing van de problemen. De Vereniging van Nederlandse Gemeenten daarentegen vraagt zich in alle openheid af 'of het wel een probleem is'. Schoolbesturen houden zich wijselijk op de achtergrond. Het woord spreiding alleen al valt niet in goede aarde.

Wanneer vrijwel dezelfde onderzoekers van het instituut ruim tien jaar later weer met een rapport uitkomen, ditmaal over de situatie in Amsterdam, is de ophef in de media nog groter. Maar de verdeeldheid in de politiek en onder schoolbesturen over de vraag

of geprobeerd moet worden de etnische samenstelling van scholen op enigerlei wijze te beïnvloeden, blijft.

Niet alle onderzoeken van het SCO hebben betrekking op heikele en controversiële problemen en krijgen zo veel aandacht in pers en politiek. Er zijn veel onderzoeken in de jaren tachtig die minder in de publieke belangstelling staan, maar wel een praktische vertaling in beleid, op scholen en opleidingen krijgen. Zo wordt er onderzoek verricht naar het gebruik van jeugdliteratuur op de basisschool, de ontwikkeling van argumentatievaardigheden in het voortgezet onderwijs, maar ook naar de opvang van randgroepjongeren, het gebruik van computers in het onderwijs, naar verbetering van het reken- en wiskundeonderwijs en de samenwerking tussen onderwijs en welzijnsinstellingen in verschillende Amsterdamse wijken, stuk voor stuk onderwerpen die nog steeds actualiteitswaarde hebben.

Toen de Groningse onderwijssocioloog Wim Meijnen in 1987 als kersverse hoogleraar maatschappelijke achtergronden van het onderwijs aan de UvA werd aangesteld als wetenschappelijk directeur van het SCO, trof hij een groot instituut aan dat een goede naam heeft in het land, maar minder rendabel blijkt te zijn. Tezelfdertijd verkeert de belangrijkste geldschieter SVO in zwaar weer. SVO ziet in de jaren tachtig niet alleen zijn budget flink teruggeschroefd, maar verandert ook van status. Afgesproken wordt dat de overheid en de vier bestuurdersorganisaties in het onderwijs (aangeduid als 'het onderwijsveld') de controle over het grootste deel van het budget krijgen, dat wil zeggen dat zij de onderzoeksvragen stellen. De resterende twintig procent wordt gereserveerd voor wat fundamenteel onderzoek gaat heten. Het SCO ontkomt er niet aan om een flinke reorganisatie door te voeren, niet voor de laatste keer.

Als Meijnen enige tijd in functie is, wordt hem tevens gevraagd het SCO nauwer te verweven met de faculteit Pedagogische en Onderwijskundige Wetenschappen. Die operatie mondt in 1992 uit in het SCO-Kohnstamm Instituut. Met die naamsverandering verandert ook de status van het instituut: van een zelfstandige stichting wordt het instituut een onderdeel van de faculteit.

Herengracht 196

Herengracht 510

Prinsengracht 303

Keizersgracht 119

Een sterkere verbinding met de faculteit: SCO-Kohnstamm Instituut

Wanneer het nieuwe instituut op 30 juni 1992 formeel van start gaat, ziet het er op papier allemaal mooi uit. Het werkterrein wordt zowel financieel als inhoudelijk uitgebreid. De verschillende geldstromen worden gebundeld. Naast een afdeling die vrijwel uitsluitend opdrachtonderzoek uitvoert, valt nu ook het facultaire onderzoek, dat vooral door promovendi wordt uitgevoerd en van universiteitswege betaald wordt, onder het nieuwe instituut. Het aantal onderzoeksgroepen wordt met twee uitgebreid. Naast onderzoek naar het onderwijs wordt ook het onderzoek naar pedagogische vraagstukken bij het instituut betrokken.

De praktijk is wat weerbarstiger. Het blijkt moeilijk de verschillende soorten onderzoek, alleen al door het verschil in 'omloopsnelheid' en type vraagstellingen, te combineren. Het onderzoek van promovendi vertrekt meer vanuit theoretische vraagstellingen en duurt vier jaar of langer, terwijl in het opdrachtonderzoek snelheid en goede afstemming met de vragen van de subsidieverleners een veel grotere rol spelen. Toch weet ook een groot aantal contractonderzoekers in de loop der jaren te promoveren en vindt bij enkele onderzoeksprogramma's een goede wisselwerking plaats tussen de verschillende soorten onderzoek.

Een van de grote verdiensten van de wetenschappelijk directeur Meijnen is dat hij een nieuwe impuls weet te geven aan het meer sociologisch georiënteerde onderzoek, waar Idenburg al in 1958 om vroeg. Nog voor zijn aanstelling in Amsterdam komt Meijnen met anderen in 1983 met een plan om door middel van zogenoemd cohortonderzoek leerlingen en hun scholen langdurig te volgen. Dit type onderzoek is bedoeld om inzicht te krijgen in welke factoren een rol spelen in de schoolloopbanen van diverse groepen leerlingen en wat mogelijk werkt om daarin verbetering te brengen. Conform dat plan, aanvankelijk vooral bedoeld om het gelijkekansenbeleid te evalueren, wordt in 1988 door een aantal instituten buiten Amsterdam gestart met een tweetal cohorten (de bestanden van de landelijk evaluatie onderwijsvoorrangsbeleid). Na de derde meting in 1992 wordt dit programma uitgebreid om meer beleidsprogramma's te kunnen evalueren.

Het nieuwe cohort voor het primair onderwijs krijgt niet alleen een andere naam (Prima), maar ook bredere doelstellingen. Onderzoekers, beleidsmakers en deelnemende scholen willen inzicht krijgen in de ontwikkeling van leerlingen in zowel cognitief en sociaal-emotioneel opzicht, in de achtergronden van leerlingen en de onderwijskundige inrichting van scholen. Dat betekent een forse uitbreiding van de vragenlijsten en gebruikte toetsen. De verantwoordelijkheid voor dit omvattende onderzoek, dat in 1994 start en om de twee jaar bij een steekproef van scholen wordt uitgevoerd, komt mede door de inspanningen van Meijnen ditmaal bij het SCO-Kohnstamm Instituut en het ITS uit Nijmegen te liggen.

Het is bijna niet doenlijk om kort samen te vatten wat de enorme hoeveelheid gegevens in al die jaren aan kennis oplevert. In de eerste plaats geven de uitkomsten van Prima (om dit uitgebreide onderzoeksprogramma kort aan te duiden) een beter zicht op ontwikkelingen op de wat langere termijn. Daarmee vormen zij

keer op keer een goed tegenwicht tegen de 'waan van de dag'. Zo wordt al vroeg gesignaleerd dat de groep autochtone leerlingen van laagopgeleide ouders met de jaren steeds verder achterblijft bij de rest. Dat leidt ertoe dat hun problematiek op de beleidsagenda komt. Door vergelijkingen in de tijd te maken kunnen onderzoekers ook positieve ontwikkelingen laten zien bij bepaalde groepen leerlingen die aanvankelijk achterbleven. Maar uit de gegevens is ook op te maken in hoeverre het algemene prestatieniveau werkelijk stijgt dan wel daalt. Dat is soms heel verfrissend te midden van de eeuwig terugkerende klacht dat het onderwijs in een rechte lijn keihard achteruitgaat.

In de tweede plaats gebruiken onderzoekers de gegevens om verklaringen te zoeken voor wat wel of niet werkt in het onderwijs. Zo wordt door nauwkeurige analyses aangetoond dat de samenstelling van de school en vooral van de klas invloed heeft op de prestaties van leerlingen. Dat draagt bij aan de broodnodige verheldering in het debat over de gevolgen van segregatie. Ook wanneer voor het eerst gediscussieerd wordt over de positie van jongens, komen onderzoekers met analyses die een realistischer beeld geven van welke veronderstellingen over de verschillen tussen jongens en meisjes wel of niet waar zijn. Op basis van secundaire analyse kan bijvoorbeeld worden aangetoond dat een vrouw voor de klas geen negatief effect heeft op de prestaties van jongens.

Het zijn overigens niet alleen onderzoekers van het SCO-Kohnstamm Instituut die profiteren van de verzamelde gegevens. Talloze andere onderzoekers maken in de loop der tijd gebruik van Prima om belangrijke hypothesen over het functioneren van het onderwijs te toetsen. Zo zijn er met deze data bekende studies uitgevoerd naar de relatie tussen gezinskenmerken en schoolprestaties, de prestaties van islamitische scholen en de effecten van plaatsing van leerlingen in het speciaal onderwijs.

In 2007 wordt het Primaonderzoek beëindigd en krijgt een vervolg in een nog uitgebreider cohort van vijf- tot achttienjarigen: COOL, later verder uitgebreid met een cohort kinderen in verschillende voorschoolse voorzieningen (pre-COOL) en een parallelonderzoek in het speciaal onderwijs (COOL Speciaal). Dit onderzoek volgt leerlingen door het primair en voortgezet onderwijs en het speciaal onderwijs. Het SCO-Kohnstamm Instituut blijft samen met het ITS verantwoordelijk voor het primair en speciaal onderwijs en het voorschoolse deel. Dit onderzoek loopt tot 2016 en zorgt weer voor talloze beschrijvende rapportages en analyses van verschillende fenomenen. Een daarvan is het probleem van zittenblijven in het basisonderwijs, zoals de voor- en nadelen van een jaartje langer kleuteren.

In 1996 wordt de SVO, de voornaamste financieringsbron voor het onderwijsonderzoek, definitief opgeheven. De overgrote meerderheid van het budget wordt overgeheveld naar NWO, de financieringsinstantie voor vrijwel alle wetenschappelijke disciplines in Nederland. Ook het cohortonderzoek wordt daar ondergebracht. Een klein deel van het resterende budget wordt gereserveerd voor kortlopend onderzoek, waarvoor het 'onderwijsveld' de vragen mag aanleveren. Het SCO-Kohnstamm Instituut neemt deel in twee van de drie programma's die daaruit ontstaan. Het ene betreft projecten onder de noemer van 'de pedagogische dimensie van het onderwijs'. In dat kader wordt een reeks van onderzoeken uitgevoerd naar identiteitsaspecten van het openbaar en bijzonder onderwijs, maar ook naar burgerschap, seksuele vorming, pesten en pedagogisch-didactische visies op de inrichting van het onderwijs, zoals het montessorionderwijs. Het andere programma besteedt aandacht aan de school als organisatie. Zo voert het SCO-Kohnstamm Instituut in dit kader de eerste studies uit naar nieuwe, soms ook verontrustende fenomenen in bestuur, organisatie en personeelsbeleid van scholen. Een duidelijk voorbeeld daarvan is een studie naar de

wijze waarop scholen omgaan met onbevoegde leraren, inmiddels een groot probleem in het onderwijs.

Het SCO-Kohnstamm Instituut gaat door de landelijke veranderingen en reorganisaties binnen de Universiteit van Amsterdam niet zonder zorgen de nieuwe eeuw in. Vergelijkbare instituten in het land hebben het ook zwaar. Sommige slanken behoorlijk af, andere redden het uiteindelijk niet. Er komen steeds meer vragen of de verwevenheid van fundamenteel onderzoek en marktgericht onderzoek bedrijfseconomisch gezien goed kan draaien. Aan de kwaliteit van het onderzoek ligt het niet.

Het thema van 'het jonge kind' komt weer uitdrukkelijk op de onderzoeksagenda. Er worden verschillende studies uitgevoerd naar pedagogische interventieprogramma's die de ontwikkeling van jonge kinderen, al dan niet via ouders of professionele opvoeders, moeten stimuleren. Soms blijkt dat de verwachtingen te hoog gesteld zijn, maar er zijn ook steeds aanwijzingen dat sommige onderdelen wel werken. Ook de uitvoering van de Amsterdamse voorscholen wordt aan een evaluatie onderworpen, waardoor belanghebbenden en beleidsmakers een beter zicht krijgen op wat wel of niet werkt. Onderzoekers in dit themagebied maken er veel werk van om hun kennis zo veel en goed mogelijk te delen, zodat ook andere gemeenten in het land kunnen profiteren van de uitkomsten van onderzoek.

Aansluitend op het onderzoek naar het zeer jonge kind, bouwt het instituut voort op zijn sterke traditie in het onderzoek van het basisonderwijs. In die sector van het onderwijs vinden belangrijke veranderingen plaats. Een daarvan is de integratie tussen basisonderwijs en speciaal onderwijs. Dat roept tal van vragen op. In welk tempo en in welke mate vinden de wijzigingen plaats? Zijn de veranderingen ook verbeteringen? Worden de beoogde doelen bereikt? Wat zijn de gevolgen voor verschillende groepen

kinderen en hun ouders en voor de scholen? De instroom van kinderen van diverse groepen migranten zorgt ook voor nieuwe vragen op het gebied van taalonderwijs. Steeds meer studies hebben betrekking op het taalbeleid voor leerlingen met een migratieachtergrond. Wat zijn de effecten van de verschillende taal- en leesmethoden voor deze nieuwe groepen in het onderwijs? Wat kan er gedaan worden aan woordenschatverwerving?

Het onderzoek naar het hoger onderwijs groeit ook in omvang. Jarenlang is dat onderzoek overgelaten aan de afzonderlijke universiteiten. Problemen en kwaliteitsverbetering moesten de universiteiten zelf maar zien op te lossen en ruimte voor onderzoek bleef beperkt. Aan de Universiteit van Amsterdam komt daar enigszins verandering in. Naast directe, praktische vragen van diverse afdelingen van de universiteit start bijvoorbeeld een grootschalig onderzoek naar de in-, door- en uitstroom van studenten. Maar ook landelijk is er beweging. In opdracht van het ministerie start een meerjarig programma om de toegankelijkheid van het hoger onderwijs en de keuzepatronen van studenten nauwlettend te volgen. Er wordt onder meer onderzocht of er mogelijkheden zijn om het keuzegedrag van studenten te beïnvloeden. Uit dat onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat van financiële prikkels niet te veel verwacht moet worden, omdat culturele factoren naar alle waarschijnlijk een veel groter rol in het keuzegedrag spelen. Maar ook andere vragen kunnen met deze monitor beantwoord worden.

De traditionele onderzoeksgebieden van het instituut blijven nog steeds belangrijk. Eindelijk mag de kunsteducatie, of breder de cultuureducatie zich verheugen in een grotere belangstelling van het beleid. Dat geldt voor het landelijk beleid (onder meer door de reorganisatie van het kunstvakonderwijs), maar ook voor lagere overheden die allerlei museale en andere vormen van

kunsteducatie ondersteunen. Hetzelfde geldt voor het taalonderwijs, waarbij opvalt dat deze groep een zeer gevarieerde groep van opdrachtgevers kent: van ministerie tot CITO, SLO, belangenverenigingen voor taalonderwijs, de Stichting Lezen, educatieve uitgeverijen en de Nederlandse Taalunie.

Een bijzonder en langdurig project is Capabel in de Amsterdamse wijk Bos en Lommer. Vanuit de gedachte dat onderwijs-achterstanden hardnekkig en moeilijk te bestrijden zijn, zeker niet met een eenmalige impuls of interventie, is in dat stadsdeel in de jaren negentig een breed scala aan onderwijsondersteunende activiteiten voor kinderen, jongeren en hun ouders gestart. Van 1991 tot 2008 ondersteunt het instituut de uitvoerders met allerlei gegevens om de vormgeving van het aanbod in de loop van het project voortdurend te kunnen bijstellen. Daaruit blijkt dat het project zeker van waarde is voor de kinderen en ouders in de buurt. Kinderen gaan vooruit, ouders krijgen meer steun bij hun opvoedingsvragen en scholen zien in de loop der tijd de ouders steeds gemakkelijker de school binnenkomen. Die vooruitgang kan uiteraard niet alleen op het conto van het project worden geschreven. Daarvoor is in die achttien jaar te veel in dit stadsdeel veranderd, maar het laat wel zien dat een nauwe samenwerking tussen onderzoekers, beleidsmakers en uitvoerders veel kan opleveren.

Van een heel andere orde zijn de onderzoeken die een helder licht laten schijnen op de soms warrige en heftige discussies over iets nieuws of een onbekend gebleven gebied in het onderwijs. Rond 2005 barst de discussie los over het 'Nieuwe Leren'. Iedereen heeft het erover, men buitelt over elkaar heen in de dagelijkse media, maar ook in wetenschappelijk bladen als *Pedagogische Studiën* (ooit ontsproten aan het brein van Kohnstamm) vliegen de hooggeleerde dames en heren elkaar in de haren. Sommigen vrezen dat dit 'nieuwe leren' het land overspoelt en de meer

conventionele methodes van leren vervangt zonder dat gedegen is aangetoond, dat de nieuwe werkwijzen beter werken.

Maar wat houdt dat ‘nieuwe leren’ nu feitelijk in? Het instituut publiceert twee rapporten over de kwestie. In het ene wordt ontrafeld wat onder dit nieuwe begrip verstaan kan worden. Vaak blijkt dat het allemaal niet zo nieuw is en ook niet alles overhoop wordt gehaald. Het andere rapport beschrijft een beperkt aantal experimenten dat zich expliciet tooit met het nieuwe begrip. Het laat nauwkeurig zien wat er nu feitelijk gebeurt binnen die experimenten. Kortom, er wordt een nuchtere balans opgemaakt.

Maar ook als er minder ophef wordt gemaakt zijn er uithoeken in het onderwijs waar weinig over bekend is en waarover soms de wildste verhalen de ronde doen. Dat is bijvoorbeeld het geval bij het thuisonderwijs. In verschillende studies laten onderzoekers zien om hoeveel kinderen en ouders het gaat (een zeer beperkt aantal), wat er onderwezen wordt en hoe het met de kinderen gaat in cognitief en sociaal opzicht. Zij laten eveneens zien dat het thuisonderwijs in andere landen meer geaccepteerd en ook beter geregeld is. Allemaal informatie die deze vorm van onderwijs uit de hoek van speculatie en onbegrip haalt.

Terwijl onderzoekers stug hun werk voorzetten, wordt in 2009 door de minister van Onderwijs een Commissie Nationaal Plan Toekomst Onderwijswetenschappen ingesteld. Deze commissie krijgt onder meer de taak een ‘toekomstgericht nationaal plan’ op te stellen waarin de waarde en positie van de onderwijswetenschappen worden beschreven, mede in internationaal perspectief. Die commissie neemt wel even de tijd en komt in 2011 met een eindrapport, waaruit uiteindelijk een hele nieuwe structuur voor de organisatie van het onderwijsonderzoek wordt voorgesteld. In 2012 start daarop het Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek (NRO). Maar in Amsterdam is dan al lang

afscheid genomen van de oude constructie van het SCO-Kohnstamm. In 2009 wordt het toegepaste onderzoek ondergebracht in een besloten vennootschap bij de Holding van de Universiteit van Amsterdam en verandert het instituut zijn naam in Kohnstamm Instituut.

Grote Bickersstraat 72

Wibautstraat 2-4

Nieuwe Achtergracht 129

Plantage Muidergracht 24

Een BV: het Kohnstamm Instituut

Van een universitair onderzoeksinstituut verandert het Kohnstamm Instituut nu in een besloten vennootschap gelieerd aan de Universiteit van Amsterdam. Voor de bedrijfsvoering en het personeelsbeleid is dat een hele verandering, maar voor de deskundigheid van de onderzoekers en de aard en kwaliteit van hun onderzoek maakt het weinig uit. Het instituut verliest zeker niet zijn kritische functie uit het oog. De gang van zaken rond de opkomst van de zogenoemde iPad-scholen kan dat goed illustreren.

In 2014 lijkt het erop dat de iPadschool, waarbij vrijwel uitsluitend van tablets gebruik wordt gemaakt, de wereld gaat veroveren. In Nederland is de bekende opiniepeiler en talkshowgast Maurice de Hond de meest enthousiaste vertolker van dit idee. In Amsterdam start hij twee scholen en hij voorspelt een glorieuze toekomst met wel honderd scholen in 2016. In 2015 voert het Kohnstamm Instituut een klein onderzoek uit naar het gebruik van tabletprogramma's op school. De onderzoekers vinden geen aantoonbaar gunstig effect op de motivatie of het leren zelf. Dat kan De Hond maar moeilijk geloven en hij eist een rectificatie. Een voorstel van de onderzoekers om samen een groter onderzoek op te zetten slaat hij af.

De onderzoekers geven aan dat zij ook voordelen zien van het gebruik van tablets, maar niet alle resultaten wijzen dezelfde kant op. Dat is hun nuchtere oordeel.

De eerste jaren na de statusverandering laten ook een positief bedrijfsresultaat zien. Na jaren van bezuinigingen en reorganisaties is dat een aangenaam geluid. Er komt enige ruimte voor het aantrekken van een nieuwe generatie onderzoekers. In hoeverre verschilt die nu van onderzoekers uit het verleden? Daarvoor laten we twee van hen aan het woord, te weten Merlijn Karssen en Wouter Schenke.

Merlijn groeit op in een etnisch diverse wijk van Amsterdam, gaat studeren en rondt haar studie af met een research master in de onderwijswetenschappen. Zij wil al vroeg het onderzoek in. Honger naar kennis is een belangrijke drijfveer voor haar en zij houdt van 'getallen', voegt zij met een lachje toe. Dingen uitpluizen en doorgronden. Een nieuwe plek als onderzoeker op het Kohnstamm Instituut komt dan ook als geroepen. Zij kan goed rekenen ('getallen') en doet mee aan uiteenlopende onderzoeken waarbij de data van de cohorten worden gebruikt, zoals naar de effecten van de samenstelling van de klas op sociaalemotionele en cognitieve ontwikkeling van leerlingen.

Zij heeft ook een duidelijk inhoudelijke interesse: etnische diversiteit. Voor haar is het belangrijk dat kinderen leren omgaan met diversiteit. Naast haar reguliere taken in het opdrachtonderzoek voert zij een promotieonderzoek uit naar leerlingen die al vanaf hun geboorte te maken krijgen met diversiteit, omdat zij van gemengde herkomst zijn. Zij maakt gebruik van de kwantitatieve gegevens uit COOL en voert ook gesprekken met jongeren van gemengde afkomst. Binnen relatief korte tijd ligt er een origineel proefschrift over een 'vergeten'

groep leerlingen, waarvan de omvang naar alle waarschijnlijkheid de komende jaren verder zal groeien.

Wouter, een andere jonge nieuwkomer op het Kohnstamm Instituut, heeft een heel andere achtergrond. Hij studeert sociale geografie, volgt een eerstegraads lerarenopleiding en geeft eerst acht jaar les in aardrijkskunde op een middelbare school in Leiden. Hij is een bevlogen docent en wil zich verder ontwikkelen door het doen van eigen onderzoek. Wat hem trekt, is het vinden van nieuwe vormen van samenwerking tussen docenten en onderzoekers.

Docenten die actief betrokken zijn bij onderzoek kunnen volgens hem een grote meerwaarde voor de school hebben. Dat kan door een nauwe samenwerking tussen docenten en externe onderzoekers, maar ook door het uitvoeren van eigen onderzoek door docenten. Voorwaarde is wel dat docenten niet direct ondergesneeuwd raken door hun dagelijkse beslommeringen. Zij moeten zich door de schoolleiding gestimuleerd weten en tijd krijgen voor het vormen van een professionele gemeenschap, waar ze van elkaar kunnen leren, gegevens verzamelen en die gezamenlijk analyseren, en ook kennis van buiten de school benutten. Het moet geen actieonderzoek worden, zoals in jaren zeventig wel populair was. Dan ligt volgens Wouter te veel de nadruk op actie. Het gaat er ook om nieuwe kennis op te bouwen en die vervolgens toe te passen.

Wouter vindt dat zijn benadering van samenwerking uitstekend past bij de tijdgeest, waarin men op zoek is naar manieren om de kloof tussen onderzoek en praktijk te dichten. Zijn aanpak sluit goed aan bij de nieuwe ideeën die leven bij het Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek (NRO) om meer praktijkgericht onderzoek uit te voeren en ook scholen subsidie te verlenen voor onderzoek in hun school. Wouter levert belangrijke argumenten

voor een dergelijke aanpak. Als onderzoekende docent promoveert hij in 2015 op zijn onderzoek naar leergemeenschappen en gaat daarna volledig op het Kohnstamm Instituut werken. Maar hij doet meer dan een proefschrift of rapporten schrijven. Hij geeft heel praktische en beknopte handleidingen uit voor schoolleiders en leraren, houdt workshops en conferenties om de verworven inzichten te verspreiden. En zo verschuift langzaam het traditionele beeld van onderzoek als een afstandelijke bezigheid in een 'ivoren toren'. Het gaat soms te langzaam naar de zin van Wouter, dat kan hem wel frustreren.

De verschuiving heeft ook zijn uitstraling op ander onderzoek binnen het instituut. Er verschijnen meer handreikingen, 'factsheets', overzichten van bestaande kennis en meer uitwisselingen met de praktijk van het onderwijs. In de NRO-kennisrotonde geven onderzoekers op het instituut regelmatig antwoord op vragen van leraren en scholen. Zo beantwoordt Merlijn naar aanleiding van een documentaire op de televisie in een paar A4tjes de vraag hoe stereotype associaties van huidskleur met eigenschappen of gedrag ontstaan, en hoe men de ontwikkeling van vooroordelen kan voorkomen.

Wouter put de meeste bevrediging van zijn werk uit het directe contact met scholen en leraren. Dit is voor Merlijn ook belangrijk, maar zij heeft toch het meeste plezier in het werken met grote cohortbestanden (weer die 'cijfers'). Het is leuk en afwisselend werk. Het contact met opdrachtgevers is vooral bij de aanbesteding een spannende aangelegenheid. Zij hebben vrijwel niet meegemaakt dat opdrachtgevers teleurgesteld zijn over de uitkomsten, maar het komt ook wel voor dat het resultaat, naar de zin van de onderzoekers, te weinig doorwerkt in het beleid. Dit heeft uiteraard met het type opdrachtgevers te maken. Het Nationaal Regieorgaan (NRO) is in hun ogen eigenlijk geen echte opdrachtgever, maar meer een financier. Wanneer zij voor

het praktijkgerichte onderzoek een samenwerkingsrelatie met scholen aangaan, zijn leraren en schoolleiders toch meer de gesprekspartners. Het is soms wel lastig dat in de aanbestedingen van NRO erg veel gevraagd wordt van de onderzoekers. Vaak meer dan in een enkel onderzoek beantwoord kan worden.

Overheidsinstanties zijn minder breed in hun vraagstellingen en komen meer met evaluatievragen, maar de andere kant van de medaille is dat hun vragen vaak veel verder van de praktijk afstaan. Een enkele keer is dat anders, zoals met de evaluatie van de Amsterdamse leraren- en scholenbeurzen waar Wouter aan meewerkte.

Beiden voelen zich thuis in het onderzoek. Merlijn 'ziet zich wel oud worden in het onderzoek'. Het blijft boeien. Juist de nauwe samenwerking met de praktijk heeft volgens hen de toekomst. Philip Kohnstamm trok in de begintijd van het onderwijs-onderzoek om die reden veel mensen uit de onderwijspraktijk aan. Zij het op een andere manier, probeert het huidige Kohnstamm Instituut dit ook weer te realiseren. Dat gebeurt bijvoorbeeld in de Werkplaats Onderwijsonderzoek Amsterdam waarin het Kohnstamm Instituut samenwerkt met de Universiteit van Amsterdam, de Hogeschool van Amsterdam en drie Amsterdamse schoolbesturen. Het doel is om door middel van gezamenlijk onderzoek praktijkrelevante kennis te ontwikkelen over allerlei onderwijskundige vraagstukken in een grootstedelijke omgeving. De vragen van de scholen staan daarin centraal.

Roetersstraat 31

Een terugblik

Een van de voorzitters van het curatorium (bestuur) van het Nutsseminarium, waar de wortels liggen van het huidige Kohnstamm Instituut, was Adriaan Gerhard, een oud-schoolhoofd van een Amsterdamse volksschool in de Jordaan en voor de Tweede Wereldoorlog lid van de Tweede Kamer voor de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP). Als piepjong schoolhoofd en zoon van een kleermaker had hij al in 1887 moeten getuigen voor een parlementaire enquêtecommissie vol vooraanstaande en deftige heren. Door zijn minutieuze aantekeningen, die hij meer dan vier jaar als schoolhoofd had bijgehouden, kon hij duidelijk uitleggen wat het verband was tussen de situatie in arbeidersgezinnen, de gebrekkige onderwijswetgeving en het ontbreken van succes op school. Met talloze voorbeelden schetste hij hoe miserabel de thuissituatie van veel van zijn leerlingen was en dat van regelmatig schoolgaan geen sprake kon zijn. Zijn betoog maakte grote indruk op de heren voor wie dit een bericht was uit een geheel andere wereld dan de hunne. Een van hen, de liberaal Goeman Borgesius zag in de betogen, zoals die van Gerhard, aanleiding om als minister een Leerplicht, Woning- en Ongevallenwet in te voeren, die honderd jaar later nog steeds als baanbrekend gelden.

Gerhard was geen wetenschapper, maar hij had wel een onderzoekende houding. Als vooraanstaand schoolhoofd pleitte hij veelvuldig voor de instelling van een nationale instantie die

allerlei statistieken bijhield, onmisbaar volgens hem om maatschappelijke verbeteringen te kunnen afdwingen. Hij was dan ook uitermate blij met de komst van het Nutsseminarium en als Kamerlid maakte hij veelvuldig gebruik van de bevindingen van het onderzoeksinstituut. Om die reden werkte hij nauw samen met Kohnstamm, een samenwerking waarover Kohnstamm later schreef dat hij die nooit zou vergeten.

Tijden veranderen. Zoals het in de tijd van Gerhard was, is het nu niet. Veel meer kinderen gaan nu langer en op een hoger niveau dan vroeger naar school. Maar daarmee zijn de problemen het onderwijs niet uit. Oude vraagstukken, zoals de overgang van het basisonderwijs naar het voortgezet onderwijs – waar het Nutsseminarium zijn eerste onderzoeken aan wijdde –, bestaan nog steeds. Er zijn nieuwe vraagstukken bij gekomen. Nieuwe groepen leerlingen bevolken het onderwijs. Kinderen die vroeger aan hun lot werden overlaten, zoals leerlingen met een beperking, probeert men nu met alle macht een zo goed mogelijke opleiding te geven. Leraren voor de klas met meer dan zestig kinderen die hun leerlingen langdurig stil laten zitten en iedereen tegelijk dezelfde stof in het hetzelfde tempo voorschotelen zal men nu niet meer aantreffen. Maar daarmee is het vraagstuk van de optimale pedagogisch-didactische aanpak niet opgelost.

Nieuwe technologieën dienen zich aan. Nieuwe methoden moeten ontwikkeld en uitgeprobeerd worden. Voor al die vraagstukken kunnen professionele onderzoekers tot steun zijn en hoeft een pienter schoolhoofd niet in zijn eentje zijn aantekeningen bij te houden om iets op de beleidsagenda te krijgen.

Terwijl gerenommeerde onderzoeksinstituten hun deuren moeten sluiten, blijft het Kohnstamm Instituut overeind en bereikt in 2019 de eerbiedwaardige leeftijd van honderd jaar. In al die jaren zijn talloze onderzoeksrapporten verschenen (sinds 1981 al meer dan duizend) en hebben onderzoekers hun resultaten zowel

schriftelijk als mondeling in uiteenlopende media en bij verschillende gelegenheden verspreid, niet alleen nationaal, maar ook internationaal, van wetenschappelijke tot praktijkgerichte tijdschriften, van lezingen, conferenties tot bijeenkomsten op scholen of in huiskamers, van de radio, televisie, kranten tot social media. Ongeveer tien medewerkers werden lector aan een hogeschool en meer dan dertig waren of werden hoogleraar aan een universiteit. Nog steeds timmeren medewerkers aan de weg met onderzoek, dat om met Max van der Kamp te spreken hopelijk 'iets uithaalt', al is het maar een klein beetje.

Verantwoording

Toen mij werd gevraagd om in het kader van ‘100 jaar leerstoel Philip Kohnstamm’ een korte geschiedenis van het Kohnstamm Instituut te schrijven, kon ik vanwege mijn eigen verleden natuurlijk niet weigeren. Mijn eerste werkdag op dat instituut zal ik nooit vergeten. Het was een zonnige dag in mei, veertig jaar geleden. Ik kreeg een bureau in een ruime, lichte kamer met uitzicht op een grote tuin waar de vogeltjes vrolijk tjilpten. Om elf uur dronken we gezamenlijk koffie in de kantine die grensde aan de tuin en daar hoorden we dagelijks de laatste nieuwtjes van de directeur. Deze paradijselijke sfeer werd weliswaar enige tijd later verstoord door een reeks van fusies, reorganisaties, directeurswisselingen, interim-managers en bezuinigingen, maar toch koester ik nog steeds warme herinneringen aan mijn eigen tijd op het instituut. Omdat vrijwel het hele onderzoeksarchief van het Nutsseminarium in de hoge boekenkasten van mijn eerste werkkamer uitgestald stond, werd ik al vroeg aangetrokken tot de roemruchte voorgeschiedenis van het instituut. Menig rustig momentje heb ik zitten bladeren in die vergeelde papieren en oude rapporten. Daarom heb ik met veel plezier dit boekje gemaakt. Omwille van de leesbaarheid heb ik een selectie gemaakt van al het onderzoek en er ook voor gekozen geen literatuurverwijzingen in de tekst op te nemen. Het boekje heeft dan ook geen enkele wetenschappelijke pretentie, maar probeert wel te schetsen wat de betekenis is geweest van het Kohnstamm Instituut en zijn voorlopers. Naast het raadplegen van de hieronder genoemde

literatuur heb ik met ook een groot aantal (oud) medewerkers op een vrij losse manier gesproken over het verleden. Ik dank hen allen hartelijk voor hun opmerkingen en suggesties. Eén persoon wil ik toch in het bijzonder bedanken, omdat zij mij bij het schrijven heeft geholpen met het vinden van literatuur, het organiseren van een bijeenkomst met oud-medewerkers, het geven van waardevolle suggesties, het uitvoerig becommentariëren van mijn teksten en, *last but not least*, het ophalen van herinneringen, en dat is Edith van Eck, die vanaf 1976 onafgebroken op het instituut in de verschillende gedaantes werkzaam was.

Geraadpleegde literatuur

- Bakker, N., & Amsing, H. T. (2012). Discovering social inequality: Dutch educational research in the post-war era. *Paedagogica Historica*, 48(2), 315–333.
- Deen, N. (1969). *Een halve eeuw onderwijsresearch in Nederland: Het Nutsseminarium voor Pedagogiek 1919–1969*. Groningen: Wolter-Noordhoff
- Hermanns, J.M.A., Meijnen, G.W., & Van Wieringen, A.M.I. (red.). *Admiraalzeilen in de pedagogische en onderwijskundige wetenschappen*. Amsterdam: Faculteit POW.
- Idenburg, Ph.J (1958). Het Nutsseminarium als centrum van opleiding en onderzoek. *Pedagogische Studiën*, 35, 258–267.
- Jaarverslagen SCO, SCO-Kohnstamm Instituut en Kohnstamm Instituut
- Karsten, S., & Slegers, P (red.). *Onderwijs en ongelijkheid: grenzen aan de maakbaarheid?* Amsterdam/Antwerpen: Garant
- Loosbroek, T. van (2012). *Philip Kohnstamm als voorloper en inspiratiebron. Afscheidslezing Hogeschool van Amsterdam*.
- Mededelingen van het Nutsseminarium voor pedagogiek aan de Universiteit van de Universiteit
- Mulder, E., Hetterschijt, C., & Sinkeldam, I. (1994). *75 jaar pedagogiek aan de Universiteit van Amsterdam*. Amsterdam: Faculteit der POW.
- Mijnhardt, W.W., & Wichers, A.J. (red) (1984). *Om het algemeen volksgeluk*. Edam: Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.
- Nelissen, J. (2017). Psychological Problems of School to School Transition. *Curriculum and Teaching*, 32(1), 63–80.
- Schouten, M. (1978). *Werk*. Amsterdam: Uitgeverij De Arbeiderspers.
- Van Strien, P. J. (2003). De opvoedbaarheid van de intelligentie. Een oud strijdpunt tussen pedagogen en psychologen. *Pedagogiek*, 23(2), 122–136.

- Tromp, H. (1996). Opkomst en teloorgang van een instituut: dertig jaar SVO. In:
Terugblik op dertig jaar SVO (pp.83-95). Den Haag: SVO.
- Vilvoorde, I. van (2002). *Grenswachters van de pedagogiek*. Academisch proefschrift
Universiteit Utrecht.
- Wiegersma, S. (1973). *Wat doet het RITP?* Den Haag/Parijs: Mouton